

2.4. HÁROM ALAPELV

(Legitás – funkcionalitás – finalitás)*

Mindig ámultam a gondolkodókon (vagy csak szájaskodókon), akik úgy képzelik, hogy a dolgoknak vannak egyrészt általános, másrészt egyedi vonásai; az eseményekben úgyszintén egyrészt törvényszerű, másrészt sajátos vonások ismerhetők fel. Ami magyarán azt jelentené, hogy dolgokban és eseményekben egyaránt kell lennie valaminek, ami nem szükségszerű, ami törvényen kívül esik – s ez éppen az egyediségük. Ami partikuláris, úgymond, az törvénytelen.

Az ilyen gondolkodók készen kapott fogalmaikra, elődök megörögzött tévedéseire függesztik folyvást a szemüket, a valóságos világ a legutolsó, amit figyelemre méltatnak egyáltalán. Úgy is mondhatnám: fogalmiságuk kelepccéjében sínylődnek, nem tudnak, nem is akarnak onnét kiszabadulni.

Mi ezzel szemben a helyzet?

A való világban csakis konkrét dolgokat (viszonylag autonóm térformációkat) találunk, egyebet semmit. A történésekről is elmondható ugyanez: minden történés éppolyan egyszeri, mint a konkrét dolog; előbb sem, utóbb sem eshetik meg ugyanaz.** A valóság mindenestül partikuláris.

Ám a világban ugyanakkor semmit sem találunk, ami nem törvényszerű.*** Ott bizony nem a szabadság és véletlen, hanem a

* Régebben kauzalitásnak hívták – én helyesebbnek találok „törvényiségnek” nevezni.

** Még a tudományos kísérletekre is áll ez. Hasonló struktúrák kölcsönhatásával, hasonló körülmények között, hasonló eseményt hoznak létre. De azért – épp a „hasonló” jelző árulkodik erről – ez már egy másik esemény!

*** Hogy a valóságban mi felel meg annak, amit mi törvényszerűnek mondunk, azt másutt már bőven kifejtettem.

kemény szükségszerűség uralkodik. Ha feltennők, hogy nem éppen minden törvényszerű benne, végképp nem mondhatnánk a világról semmit, egyetlen ítéletünk sem lehetne többé érvényes (a tudományos ítéletek sem).

Úgy kell tehát lennie, hogy törvényszerű az általános, de törvényszerű az egyedi is. Sőt a törvényszerű voltaképp csakis a sajátosban és egyediben található fel. Ez logikus is, hiszen amit mi általánosnak, törvényszerűnek mondunk, az nem más, mint egyedi eseteknek bizonyos szempontból elvégzett gondolati absztrakciója. A való világban nincs külön sajátos és külön törvényszerű. Ezt a két vonatkozást csakis az emberi gondolkodás választja szét a fogalomalkotás folyamatában.

A nagy kérdést (a közkedvelt ideologikus álproblémát), hogy mit tekintünk valamely eseményben egyfelől törvényszerűnek, másfelől esetlegesnek, roppant egyszerű feloldani. Magukban az eseményekben sohasem egyetlen törvényszerűség (hatásmechanizmus) érvényesül. Nemcsak az, amelyre épp figyelünk, amelyet épp absztrahálunk, hanem rengeteg más is, mondhatni az összes, méghozzá különböző arányban, erővel, különböző feltételek közt. Ezeknek a bonyolult együttese adja ki éppen az eseményt. A törvények nem egyszerűen csak hatnak, hanem mindig és szükségképp *együtt hatnak*, ráadásul mindig más és más (egyedi) struktúrában belül hatnak – ebből következik a történet örökös egyedisége.

A világban minden partikuláris, a partikulárisban viszont minden törvényszerű. Ezért törvényszerű a világban minden. Maga a világ lehetséges definíciója, hogy az nem egyéb, mint a strukturált tér időben változó szerkezete – már maga ez feltételezi, hogy egységes folyamatnak tekintjük, amelyben minden szükségszerűen megy végbe. A strukturált tér bizonyos szabályok szerint szummálódik az időben. A törvényszerűség: a strukturált tér immanens tulajdonsága. Magát a világfolyamat szükségszerűségét nevezzük így.

Ez tehát különbség nélkül az egész világra kötelező; egyaránt érvényesül a szervetlen és a szerves világ, az élet, az ember, a kultúra területén. A világegész egységes alapvonása a *legitás*.

Nem tudom most már, létrejött-e a kozmoszban másutt is az

autonóm térformációknak az a különös szerveződése,* amelyet itt a Földön élővilágnak, „létnek” mondunk. (Nem hiszem, hogy létrejött volna, de ha valaki valószínűségi megfontolások alapján nagyon állítja, ennek a lehetőségét is elismerem.) Mihelyt azonban legalább itt, nálunk valóban létrejött, vele együtt új alapelv társult az általánosan kötelező legitáshoz.

Mert minden, ami él: szervezet, organizmus. Szervezet az, ami megszerveződött. Az organizáció a legitás szabályai szerint megy ugyan végbe, mégis sajátos struktúrát hoz létre. Olyan szervezet, amelynek minden komponense szükséges, és semmi sem főlegesen ahhoz, hogy fennmaradjon a stabilitása. Az élő szervezet azért organikus, mert egyetlen komponensének (alkatrészének) hiányát sem viseli el. Azt is mondhatnók: az organizáció olyan szerves (organikus) egységet hoz létre, amely csak komponensei összességében működőképes. Az organizmus: funkcionális struktúra. Ezért aztán minden részegysége is kötelezően funkcionális.

Az élet megjelenésével tehát új princípium honosodott meg a Földön és a világon: a *funkcionalitás* elve. Ahogy a legitás az egész világra, ez az új alapelv az egész *élővilágra* érvényes. A legkezdetlegesebb lényektől kezdve a legbonyolultabbig, s mindaddig, ami ezekből megszerveződik, a társadalmakig, a kultúrákig, mindenben funkcionalitás érvényesül. Azt is mondhatnók: erről ismerhető fel minden szervezet és szerveződés – ez az organikus lét alapelve.

A mindennapi életben, sőt a filozófiában azonban még egy harmadik alapelvről is szokás beszélni. Ez a *finalitás*.

Finális az a folyamat (pl. az a cselekvés), amely prekoncipiált állapotot hoz létre. A finalitás valamely jövőbe kihelyezett célra irányul, eszerint legalább három alapképzetet feltételez. Mindegyik előtt *jövőképzetet*. Azt a meggyőződést, hogy „az idő”, amely a tapasztalat szerint eddig folyamatos volt, ezentúl is folyamatos lesz. Másodszor – ezzel szoros kapcsolatban – *céllképzetet*. Azt a meggyőződést, hogy a világfolyamatnak van előrelátható állapo-

* Minthogy nem immanens, a szubsztancia természetéből szükségképp következő, minden körülmények közt előálló folyamatról van szó, itt már nem strukturálódást, hanem szerveződést, organizációt kell mondanunk.

ta, abban tehát cél tűzhető ki. Végül, harmadszor, *akaratot* feltételez: azt a meggyőződést, hogy a világfolyamat tudatos cselekvéssel a céllal meghatározott irányba terelhető.

Jövő, cél, akarat – ez a három képzet van együtt a finalitás elvében, mint annak szükséges feltétele. De mert a jövő nem más, mint az idő, amely még *nem* következett be, elmondhatjuk: ilyesmi a világban nincsen, csakis az ember fejében van. Hasonlóképpen: mivel a világfolyamat nem irányul valamely végleges állapotra („nem előre halad, hanem hátulról épül”), azt kell mondanunk: célképzet sincs a világban, az is csak az ember fejében van. Végül az akaratról talán Schopenhauer ismeretében sem kell bővebben bizonygatni, mennyire emberhez kötött.

Kiderül tehát, hogy a finalitás elvének legalább három szükséges feltétele emberhez kötött, s nem mondom én, hogy finalitás eszerint egyáltalán nincs a világban (hiszen az ember is a világban van), biztos azonban, hogy ez az elv csakis az ember világában érvényesül, az emberen kívüli világban nem.

A finalitás mint alapelv a világtér újfajta szerveződésével, az emberi ésszel együtt jelent meg a Földön; mondjuk ki nyíltan: az emberi tudatból következik. Ezért nem érvényes semmi egyéb, még a társadalomra sem, pedig az emberek szervezete! Mert igaz ugyan, hogy a társadalmi erők olykor meghatározott célokat tűznek maguk elé, de ezek a célok sohasem érhetőek el. Épp a világfolyamat legitása, a társadalmi lét funkcionalitása (konkrétan: a rivális társadalmi erők vektorhatása) söpri el őket. A társadalomban azért nem érvényesülhet finalitás, mert van ugyan kollektív tudata (kultúrája), de azért mégsem tudatos lény.

Az, ami mindenütt, az egész világban érvényesül: a *legitás* elve. Az, ami az egész élővilágban (a társadalomban is) érvényesül: a *funkcionalitás* elve. Az, ami csakis az emberi világban érvényesül: a *finalitás*.*

* Érdekes megjegyezni, hogy *mindhárom* alapelv olyan nagy valóságbeli tényekhez kapcsolódik, amelyekhez mindmáig nem tud közel férkőzni maga a tudomány sem. Úgymint: 1. a tér-idő komplexum létéhez; 2. az élet megjelenéséhez; 3. az emberi tudat kialakulásához. Elmondható tehát: a valóság legfontosabb alaponásáiból (azok genesiséből) mindmáig semmit sem értünk. Hogy is ne nyitna ez teret mindenféle értelmezésnek!

Mi tehát a legitás? Az a mód, ahogyan a természeti törvények a világegész struktúrájában hatnak. Mi a funkcionalitás? Ahogy ugyanezek a természeti törvények az organikus struktúrákban együtt és egyszerre hatnak. Finalitás az, ahogyan az egyetemes érvényű természeti törvények bonyolult *együtthatása* egy különleges – egyébként funkcionális – struktúrában, nevezetesen az emberben, annak gondolkodásában (és persze cselekvésében) érvényesül.

Ha az élővilágban, esetleg a világegészben olykor mégis finalitást vélünk felfedezni, az nem más, mint antropomorf gondolkodásunk szokott hibája. Az emberi ész kivetíti a világegészre saját specifikus alapelvét – ily módon torzítja emberivé az embertelent.

Összefoglalásképpen nagy nyomatékkal ismét leszögezem: finalitás nem érvényesül sem az élettelen, sem az élővilágban, sem a kultúrában, sem a történelemben. Kizárólag az ember cselekvésében és gondolkodásában érvényesül. Éspedig azért, mert az egész univerzumban csakis az emberi egyednek van tudata.